

Dr Katarina Stanković*

TOKOVI RAZVOJA SAVREMENE EKONOMSKE TEORIJE

Apstrakt: U radu se prezentuje i analizira razvoj savremene ekonomske teorije kao rezultat promena i potreba savremenih privreda i sazrevanja samih ideja i novih spoznaja. Savremenu ekonomsku misao danas predstavlja skup međusobno povezanih, ali u biti samostalnih i odvojenih teorija predstavljenih kroz monetarizam, novu klasičnu makroekonomiju, ekonomiju ponude i novi kejnzijanizam. U radu se naglašava da složenost savremenih odnosa i institucija u privredi, njihova raznovrsnost i isprepletanost, zahtevaju sintezu više različitih teorija.

Kontroverze između pojedinih škola su ne samo poželjne, jer podsticajno deluju na razvoj same ekonomije kao naučne discipline, već i nužne, imajući u vidu specifičnost predmeta njenog istraživanja i potrebe njenog prilagođavanja realnom životu.

Abstract: The contemporary economic theory development is presented and analyzed in the paper as the result of changes and needs of modern economies and ripening of the very ideas and new knowledge. Nowadays a modern economic thought represents a group of mutually connected, but in essence independent and separate theories presented through Monetarism, New Classical Macroeconomics, Supply - side Economics and New Keynesian. It is emphasized in the paper that complexity of the contemporary relations and institutions in economy, their variety and interlace require the synthesis of several different theories.

Contradictions among individual schools are not only desirable because they act as stimulus on the development of the economy as a scientific discipline, but also necessary, having in mind the specific subject of its research and a need of its adjustment to a real life.

* Vanredni profesor Ekonomskog fakulteta u Kragujevcu.

Uvod

Promene u razvoju savremene ekonomske teorije i politike nastajale su pod uticajem tekućih događaja, promena i potreba savremenih privreda, ali i sazrevanja samih ideja i novih spoznaja. I mada je teško utvrditi prirodu činioca koji uslovljavaju promene opšte prihvaćene teorije ("mainstream economics") i na njoj zasnovane ekonomske politike u smislu jasno postavljenih uzročno-posledičnih veza, očigledno je da interakcija događaja i ideja postoji. Zadatak istoričara razvoja ekonomske misli i jeste upravo da otkrivaju tu međuzavisnost, pri čemu često uzrok i posledica menjaju mesta.

I mada je evolucija ekonomske teorije i politike poslednjih decenija tekla kroz mnoga osporavanja, "kontrarevolucije" i često izgledala kao idejno "bojno polje", do radikalne promene ili do nove "revolucije" nije došlo. Objašnjenje ove pojave uglavnom se tumači činjenicom da su radikalne promene u mišljenju i teoriji ipak retke i da su nove škole po svojoj suštini ostale u okviru postojeće teorijske strukture, a po osnovnim pretpostavkama znače i "vraćanje" na tradicionalna klasična shvatanja.¹

Ovo "vraćanje" starim ekonomskim idejama poznato je u istoriji ekonomskih doktrina tako što su se stare ideje stavljale u nove uslove, ili su se u novim okolnostima pojavljivale kao "nove" ideje. Inače u tumačenju nastanka i razvoja pojedinih vladajućih paradigmi, kao teorijskih osnova praktične ekonomske delatnosti, mogu se na nivou opštih tendencija, primetiti ciklično ponašanje, često upoređeno sa kretanjem klatna. Ali šta je uzrok zaustavljanja klatna i njegovog kretanja u suprotnom pravcu, bilo je i biće predmet spora istoričara ekonomskih doktrina. Međutim, može se primetiti da postoji opšta saglasnost da do radikalnih promena u načinu mišljenja uvek dolazi nakon neuspeha vladajuće teorije da reši novo nastale probleme. Ukoliko je taj raskorak između realnosti i teorije veći utoliko je i zahtev za promenom vladajuće paradigme nužan i opravdan. Između ta dva perioda, nestanka stare paradigme i nastanka nove, period je menjanja i prilagođavanja teorije realnim okolnostima. U tom procesu nastaju alternativna teorijska shvatanja stvarnosti, koja se i sama neprestano menja, menjajući istovremeno prioritete ciljeva i sredstva neophodna za njihovo ostvarenje. O ovom procesu često se govori kao o krizi ekonomske teorije i potrebe njenog prevazilaženja. Međutim, za taj progresivan korak neophodna je i akumulacija znanja i činjenica. Otuda je progres nauke diskontinuitetan. Ustvari, kako je to primetio Lester Torou (Lester C. Thurow), malo je ekonomista, poput Marksa i Kejnsa, snažno uticalo na "dnevni red" društva, većina je spremna da sarađuje u tom dnevnom redu.²

¹ R. Dornbusch, S. Fischer (1987) *Macroeconomics*, Mc GRAW-HILL, str. 660-662.

² L. C. Thurow (1987) *Opasni tokovi razvoja ekonomske teorije*, CEKADE, Zagreb, str. 39.

Upravo zato savremenu ekonomsku teoriju, koju čine različite škole, posmatramo kao proces nastao rušenjem paradigme neoklasične sinteze i nastojanja izgradnje nove. Mnogi očekuju da će škola racionalnih očekivanja, odnosno nova klasična škola, u budućnosti postići taj cilj,³ dok drugi, sa manje ili više ograde, smatraju da je ona već izvršila revoluciju u makroekonomskoj teoriji i politici.⁴ Ipak smatramo da je ispravnije shvatanje po kome je postojala kejnzijanska revolucija u tridesetim godinama i evolucija prema sve više sofisticiranom pristupu stvarnosti, pri čemu se toj stvarnosti prilazi sa različitih teorijskih pozicija. Upravo Poperova evolucionistička teza ukazuje na mogućnost da u nekom vremenskom periodu "normalna nauka" može da se zasniva na alternativnim teorijskim paradigmatama koje se razvijaju uticajuci jedna na drugu.⁵

1. Razvoj savremene ekonomske teorije

Značaj kriza u nauci, naglašavao je Kun, je u tome što one ukazuju da je došlo do potrebe i prilike za izmenu "oruđa", odnosno postojeće paradigme. Takva kriza u ekonomskoj teoriji nastala je sedamdesetih godina kada vladajuća ekonomska paradigma, predstavljena neoklasičnom sintezom (sinteze postmaršalijanske mikroekonomske i postkejnzijanske makroekonomske teorije) nije bila u stanju da pruži adekvatna rešenja za novo nastale ekonomske probleme – istovremenu pojavu inflacije i nezaposlenosti. Postojeće stanje među vodećim ekonomskim teoretičarima Vilijem Nordhaus je opisao: "Kao bombardovana armija, kritikovani zbog pogrešnih predviđanja, zabrinuti zbog izgubljenih bitaka s hroničnom inflacijom, zbunjeni zbog razdora među vodećim ekonomistima, ne znaju u kom pravcu da se povlače. Iz pepela poraza izvire nova falanga sukobljenih teorija, slučajan skup odbačenih teorija iz prošlosti i nepouzdanih maštanja o budućnosti".⁶

Pojavi ove krize u ekonomskoj teoriji i politici predhodio je relativno dug period uspona ekonomske teorije i politike zasnovane upravo na tzv. kejnzijanskoj ortodoksiji. O optimističkom stanju u ekonomskoj profesiji i o privrednom prosperitetu govori činjenica da su profesori na Harvardskom univerzitetu 1966. godine studentima ekonomije izvodili tačnu računicu o doprinosu svakog pojedinačnog eko-

³ R. Dornbusch, S. Fischer, op.cit., str. 694.

⁴ D. Leslie (1993) *Advanced Macroeconomics*, McGRAW-HILL, str. 177.

⁵ K. Poper (1973) *Logika naučnog otkrića*, Nolit, Beograd.

⁶ W.D. Nordhaus (1986) *Macroconfusion: The Dilemmas of Economic Policy*, prema prevodu u svesci I Hrestomatije građanske ekonomske teorije.

nomiste razvoju društva. Naime, dobro usmerena ekonomska politika doprinela je potpunom ovladavanju konjunkturalnih privrednih ciklusa. Na taj način izbegnuta je recesija i gubitak bruto društvenog proizvoda. Upravo taj izbegnuti gubitak u društvenom proizvodu podeljen sa ukupnim brojem ekonomista u SAD je doprinos pojedinačnog ekonomiste prosperitetu američke privrede, isticali su oni sa ponosom.⁷ Smatralo se da su ekonomisti najzad postigli cilj da poput "socijalnog inženjera" mogu da pruže adekvatan opis, objašnjenje i preciznu kvantitativnu prognozu ekonomskih procesa.

Drugi ističu da su profesori ekonomije pedesetih i šezdesetih godina radosno govorili svojim studentima da je lord Kejnz isplatio sve njihove plate za sledećih pedeset godina. Međutim, imajući u vidu postojeće stanje u savremenoj ekonomskoj teoriji i praksi, autori ističu da nakon pedeset godina od njegove smrti i šezdeset godina od izlaska *Opšte teorije zaposlenosti, kamate i novca*, ekonomisti se moraju moliti za novog dobrotvora i to sa nadom da će se pojaviti što pre.⁸ Kejnzova teorija i na njoj zasnovana ekonomska politika imale su stvarnu potvrdu u prosperitetu i stabilnosti razvijenih tržišnih privreda, i samim tim ogroman ugled. U periodu od 1950-1973. godine proizvodnja u ovim privredama raste više nego ikada ranije, skoro pet posto godišnje, raste produktivnost, životni standard i opšta socijalna sigurnost. Upravo zbog takvih ekonomskih i društvenih performansi ovaj period je poznat u literaturi kao "zlatno doba" ("Golden Age").⁹ Uprkos savremenim tendencijama ignorisanja teorijskog i praktičnog iskustva ovog perioda, eksperti UN ističu da se ovaj period još uvek može uzimati kao standard privrednih performansi koji sledećih decenija nije dostignut.¹⁰ Iskustvo ovog perioda jasno pokazuje da puna zaposlenost, privredni rast i niska stopa inflacije mogu biti kompatibilni ciljevi ukoliko su vođeni adekvatnom ekonomskom politikom, smatraju oni.

Međutim, oko uzroka prosperiteta i stabilnosti ovog perioda ne postoji saglasnost. Mnogi se pridružuju oceni eksperata UN i prihvataju da je bitan elemenat bio dati prioritet rastu i punoj zaposlenosti kao i pragmatična upotreba ekonomske politike da se ovi ciljevi ostvare. Drugi pak smatraju da je ova politika doprinela kraju "zlatnog doba" nakon sedamdesetih godina. Stagnacija i opadanje privrednog rasta, opadanje produktivnosti, povećanje inflacije i nezaposlenosti u narednim decenijama i neuspeh

postojeće ekonomske politike doveli su do osporavanja vladajuće kejnzijanske ortodoksije.

U interpretaciji, a posebno u primeni Kejnzovih shvatanja, dogodilo se kao i sa ostalim velikim misliocima, da se njegovom teorijom opravdavala određena realnost, ili su se nastali problemi tumačili kao rezultat primene njegove teorije. To se dogodilo i sa vođenjem ekonomske politike nakon drugog svetskog rata od strane vlada koje su se smatrale kejnzijanskim. Ekonomska politika vođena u ime Kejnza ustvari je zanemarila mnoge njegove prioritete i promenjenu prirodu savremenog kapitalizma. One su anticikličnu politiku upravljanja tražnjom, znači povremenu, u zavisnosti od konjunkturalne privredne aktivnosti, pretvorili u stalnu ekspanzivnu, u cilju postizanja ne samo pune zaposlenosti, koja je u mnogim zemljama postala i zakonska obaveza, već i u cilju ostvarenja sopstvenih ambicioznih planova, poput sticanja primata u hladnoratovskim odnosima, osvajanja kosmosa, borbe protiv siromaštva i socijalnih tenzija, rata u Koreji i Vijetnamu i dr. Rezultat toga je stalno rastući budžetski deficit i uporna inflacija, umesto kejnzijanskog budžetskog deficita isključivo vezanog za recesiju. Na taj način, mnogo više nego OPEC, povećanjem cene nafte i inflacije, one su otvorile put za vraćanje pre-kejnzijanzizmu, neintervencionizmu, "ponovnom rođenju" tržišne privrede u vidu **monetarizama**.¹¹

Umesto utvrđivanja "dnevnog reda" na čemu je insistirao Kejnz,¹² odnosno od osnovnog zadatka vlade u "usklađivanju sklonosti potrošnji s potstrekom za investicijama" u slučaju nedovoljne efektivne tražnje,¹³ došlo se do savremene "megadržave" kao gospodara nacionalne privrede i upravljača privrednog "klimatskog vremena".¹⁴ Posledica takve politike je stalna inflacija i pojava monetarističkog shvatanja kao "kontrarevolucije" Kejnzu i kejnzijanzizmu. Na dnevnom redu je inflacija, koja postaje sve značajniji problem savremenih privreda tokom šezdesetih i sedamdesetih godina, još uvek pri niskim stopama nezaposlenosti. Monetaristička ekonomska politika ostaje u okvirima upravljanja tražnjom, ali isključivo preko monetarne ponude. Restriktivna monetarna politika uspjela je da smanji inflaciju, ali je istovremeno povećala stopu nezaposlenosti.

Naftna kriza 1973. godine i troškovna inflacija praćena padom produktivnosti rada, stagnacijom i padom društvenog proizvoda, dovela je do potpunog osporavanja upravljanja agregatnom tražnjom. Pojavom nove klasične škole ili škole racionalnih očekivanja, kao i škole ekonomije ponude, sastavni deo ekonomske teorije i politike

⁷ H.W. Holub (1990) *Uspori i padovi ekonomske nauke*, Ekonomska politika, br. 1973, str. 45, prevod iz "Die Zeit".

⁸ K.A. Chrystal, S. Price (1994) *Controversies in Macroeconomics*, Harvester Wheatsheaf, str. 3.

⁹ S. Marglin, J. Schor (eds.) (1989) *The Golden Age of Capitalism: Reinterpreting the Postwar Experience*, Oxford: Clarendon Press.

¹⁰ Trade and Development Report (1995) UN, str. 123-125.

¹¹ S. Holland (1987) *Global Economy*, Weidenfeld and Nicolson, London, str. 22.

¹² Videti J. M. Keynes (1987) *Ekonomske eseje*, CECOS, Novi Sad, str. 236.

¹³ J. M. Keynes (1956) *Opšta teorija zaposlenosti, kamate i novca*, Kultura, Beograd, str. 401.

¹⁴ P.F. Drucker (1995) *Postkapitalističko društvo*, Grmeč – Privredni pregled, str. 115-141.

osamdesetih godina, postali su upravljanje agregatnom ponudom, smanjenje poreza kao osnovnog instrumenta povećanja štednje i investicija uz restriktivnu monetarnu politiku i oživljavanje klasičnog modela funkcionisanja privrede sa zahtevom za smanjenje uloge države. Shvatanje po kome samo iznenadne, odnosno neanticipirane promene ekonomske politike mogu imati realne efekte na kretanje ukupne proizvodnje i zaposlenost, smanjile su ulogu stabilizacione politike. Najvažniji dugoročni efekat racionalnih očekivanja bio je u promeni odnosa između privrede i kreatora ekonomske politike.

Rezultat primene ove politike u toku skoro dve decenije je obuzdavanje inflacije i njeno svođenje na stope komparativne sa onim iz perioda "zlatnog doba", ali uz stalni porast nezaposlenosti, koja u Zapadnoj Evropi dostiže dvocifreni broj, i bez većih uzleta u privrednom rastu i produktivnosti, uz stalno povećanje budžetskog deficita i sve veći javni dug. Dosadašnje iskustvo "udaljavanja" vlada razvijenih zemalja od kejnzijanske ekonomske filozofije i politike imalo je negativne posledice, posebno u visokoj nezaposlenosti i povećanju budžetskog deficita. Osamnaest miliona nezaposlenih u Zapadnoj Evropi su posledica opadanja ekonomske aktivnosti počev od 1975. godine, strukturnih i tehnoloških promena, koje su dovele do gašenja mnogih radnih mesta. Otvaranje novih radnih mesta zahteva više investicija, više izvoza, više obrazovanja i obuke (prekvalifikovanje) radne snage, što sve podrazumeva "inteligentno", odnosno "mudro" upravljanje nivoom tražnje.¹⁵ Teorija i politika ponude može biti uspešna samo ukoliko postoji zadovoljavajući nivo i struktura tražnje.

Teorijski izazov nove klasične ekonomije, a posebno nihilistički stav ekstremnih predstavnika hipoteze racionalnih očekivanja prema stabilizacionoj politici, doveli su do promene programa istraživanja, pa i samog pristupa u okviru kejnzijanske struje. Ostajući na pozicijama da se politikom agregatne tražnje može uticati na proizvodnju i zaposlenost, svoja istraživanja usmeravaju na funkcionisanje agregatne ponude, posebno na tržište rada. Nov pristup agregatnoj ponudi i nastojanje da se objasni priroda rigidnosti cena i nadnica kao normalnih i racionalnih elemenata funkcionisanja tržišta, doprineo je da postanu poznati u okviru savremene ekonomske teorije kao novi kejnzijanci, odnosno kao novi kejnzijanzizam. Kako predstavljaju skup različitih pristupa i oblasti istraživanja, nisu uspeali da postanu opšta alternativa neoklasičnim tendencijama u teoriji i praksi, ali se rezultati njihovih istraživanja sve više uvažavaju.¹⁶ Njihov ograničen uspeh tumači se i stepenom u kome ekonomisti prihvataju model privredne ravnoteže, odnosno model tržišnog čišćenja i fleksibilnosti cena. Otuda i zaključak da je očigledan opšti trend rastućeg političkog aktivizma na

obe strane Atlantika, više rezultat političkog pragmatizma nego intelektualnog ubeđenja.¹⁷ Nikson je 1971. godine izjavio "svi smo mi kejnzijanci", ali već u toku te decenije primat su preuzeli novi pravci poput monetarizma, nove klasične ekonomije i ekonomije ponude.

2. Stanje i perspektiva savremene ekonomske teorije

Veliki broj alternativnih shvatanja po mnogim ekonomskim pitanjima savremenog sveta, kao i problema u kojem se svet nalazi, postali su pravi izazov za mnoga preispitivanja i ocene uloge ekonomije i ekonomista. Sve češće se vode diskusije, ne samo u raznim popularnim publikacijama već i u okviru same profesije, o prirodi i dometu ekonomije. Istovremeno, zbog velikih problema globalnog sveta, prozivaju se ekonomisti i sa Zapada i sa Istoka kao saučesnici, ako ne i vinovnici, neuspeha i kraha privrednih sistema i politika (od tzv. države blagostanja, preko državno-planskih privreda do finansijskog kraha istočno-azijskih zemalja, poznatih kao "azijski tigrovi"). Tako *The Economist*¹⁸ na pitanje ko je kreirao politiku koja je tako katastrofalno propala odgovara – ekonomisti. Upravo sve teorije planiranja, upravljanja tražnjom, dirigovanja industrijom i državnog vlasništva formulisane su u ekonomskim udžbenicima čuvenih ekonomista. Međutim, pisac članka upravo zanemaruje ulogu politike koja je birala ona ekonomska rešenja koja su politički poželjna, pri čemu su se često i ispravne ekonomske preporuke pretvarale u svoje suprotnosti.¹⁹

U članku se takođe zamera ekonomistima da su zaboravili ključne ideje o ulozi cena i tržišta i pozivajući se na *Smitovo Bogatstvo* naroda izražava divljenje prema rezultatima hiljade radnika, domaćinstava i preduzeća ostvarenih bez vidljive koordinacije i vođenih pretežno sopstvenim interesima. Međutim, pri tome se zaboravlja činjenica da se danas proizvodna i tržišna struktura dosta razlikuje u odnosu na strukturu privrednih aktera o kojoj je pisao Smit (mesara, pivara i pekara). Naime, danas u proizvodnoj, finansijskoj i tržišnoj strukturi, koju često nazivaju mešovitom pri-

¹⁷ K. A. Chrystal, S Price, op.cit., str. 6.

¹⁸ The puzzling failure of economics, *The Economist* (1997) august 23th, str. 13.

¹⁹ Očigledni primeri su politika budžetskog deficita i privatizacija koja se od sredstva za povećanje efikasnosti pretvorila u sredstvo zarade i pokrivanja budžetskog deficita itd. Najnoviji primer je peticija 155 profesora ekonomije iz Nemačke sa zahtevom da se odloži monetarna unija i odgovor Kola da bi to bilo politički štetno. Primat politike nad ekonomijom posebno je prisutan kako pri uspostavljanju i razvoju socijalističkih privreda tako i pri njihovoj tranziciji u tržišne privrede i demokratska društva.

¹⁵ M. Stewart (1993) *Keynes in the 1990s a return to economic sanity*, Penguin Books.

¹⁶ Videti G. Mankiw, D. Romer, ed. (1991) *New Keynesian Economic*, Cambridge, Mass.

vredom, pored mnogobrojnih privrednih učesnika prevlast pripada velikim i sve češće multinacionalnim kompanijama.

Rezultat tih složenih odnosa je i činjenica da i pored toga što u ekonomskoj teoriji poslednjih decenija preovlađuje neoklasična makroekonomija u čijoj osnovi su racionalnost i sofisticirana mikroekonomija i neoliberalizam u ekonomskoj politici, posebno nakon osamdesetih, ekonomska uloga države, merena učešćem njene potrošnje u nacionalnom dohotku, stalno raste. U 1960. godini u razvijenim tržišnim zemljama to učešće je iznosilo oko 30 odsto, do 1980. godine se povećalo na 42,5 odsto, da bi danas iznosilo, i pored antivladine retorike u ovoj deceniji, oko 46 odsto.²⁰ Danas su se polemike oko veličine vladinih izdataka prenele na njenu efikasnost. Ostaje i dalje otvoreno pitanje koliko su ova kretanja zaista rezultat uticaja ekonomista i "njihovih udžbenika", ili stvar birokratizovane politike i lobija velikih finansijskih, proizvodnih i javnih korporacija. Zato "odgovornost" ekonomije proizilazi iz njene specifičnosti da se bavi problemima koji zadiru u materijalne interese pojedinaca, grupa i naroda, s jedne, ali i iz razlike između teorijske analize i konkretnog delovanja pri čemu je "vreme dragoceno, razumevanje ograničeno, ništa nije sigurno, a neekonomski činoci su uvek značajni, a često i odlučujući",²¹ s druge strane.

"Neuspeh" ekonomije, njeno stanje i perspektive, predmet su rasprave i vodećih ekonomskih teoretičara. I mada pripadaju različitim teorijskim i političkim opredeljenjima saglasni su u zaključku da je učinjen veliki raskorak između ekonomske teorije i realne privrede. Razlog tome je nastojanje da se ekonomska nauka učini egzaktnom naukom – "prirodnom naukom društva" preuzimanjem iz klasičnih prirodnih nauka mehaničko-materijalističko shvatanje sveta, pri čemu glavni govor postaje matematika, ne samo zbog njene preciznosti već i neutralnosti.

Tako, povodom stogodišnjice izlaženja *The Economic Journal*, Milton Fridman u članku pod simboličnim nazivom *Staro vino u novim bocama*,²² piše da su analizirani problemi uglavnom ostali isti (rad, novac, istorija doktrina, socijalizam), ali da se jezik kojim se ekonomska analiza iskazuje drastično promenio. Naime, dominantan jezik postaje matematika i ekonometrija, što svakako doprinosi profesionalizaciji i specijalizaciji ekonomije kao naučne discipline, a time i izvorom njene efikasnosti, ali radi se o tome da "čak i dobrih stvari može biti u preteranim količinama", kako primećuje Fridman. Tako povećana moć ekonomske analize sve više koristi za "impresioniranje", a sve manje za informisanje, posebno običnog i manje upućenog i

specijalizovanog čitaoca. Fridman izražava svoju saglasnost s pravilima koja je Alfred Maršal (Alfred Marshall) postavio o upotrebi matematike kao sredstva ekonomske analize, danas od većeg značaja nego u vreme kada su izrečena: "1) koristi matematiku kao stenografski jezik, a ne kao pokretački mehanizam istraživanja; 2) drži je se dok ne završiš posao; 3) prevedi je na engleski (deskripcija – K.S); 4) ilustruj primerima koji su važni u svakodnevnom životu; 5) spali matematičke rezultate; 6) ako ne uspeš u onome pod 4, spali pod 3; ovo poslednje sam i ja često činio".²³ Glavnu pouku na osnovu istorijskog iskustva, Fridman nalazi u preporuci "opreza i skromnosti" posebno ukoliko se približavamo aktuelnim pitanjima našeg doba.

Lester Tarou upozorava da se matematičko izražavanje, koje daje teoriji prividnu rigoroznost i internu snagu, može lako degenerisati u "učenjački rigor mortuus kad lakoća matematičkog izražavanja postane struci važnija od stvarnog razumevanja same privrede".²⁴ On smatra da u današnjoj ekonomiji, koja se zasniva na ravnotežnoj licitaciji cena, teorija je postala ideologija, a ne skup radnih hipoteza koje možemo primeniti u analizi ponašanja savremene privrede.

Džon Kenet Galbrajt (John Kenneth Galbraith) suštinu problema nalazi u različitim odgovorima na pitanja: "Bavimo li se mi u biti statičnom naukom, odnosno predmetom? Da li ekonomika istražuje i opslužuje ljudske motive, težnje i institucije koje su u osnovi postojane? Da li se predmet menja samo utoliko što se dublje istražuje i spoznaje njegov nepromenljivi kontekst? Sastoji li se promena samo, ili prvenstveno, u tome što istraživanje i izlaganje bivaju sve precizniji i tehnički gizdaviji?".²⁵ Ukoliko su odgovori pozitivni radi se o stavovima koji ekonomiku približavaju "tvrđim" naukama (fizici, hemiji, biologiji), razvijajući i usavršavajući tehniku u pretpostavljanju i negovanju nepromenljivih istina. Suprotno, negativni odgovori znače shvatanja po kojima je ekonomika neprekidno u procesu preobražaja, kako sadržaja, zaključaka, tako i preporuka ekonomske politike. Naime, Galbrajt smatra da ekonomika ne treba da bude samo bezdušna apstrakcija, već nauka koja će se stalno baviti stvarnim svetom i odgovarati na šire društvene potrebe, tako što će se pojedinačne mere procenjivati ne prema opštim pravilima već prema konkretnim efektima.

Pol Samjuelson ekonomiku ne shvata "neveselom i čistom naukom", već kao uzbudljivu i obećavajuću umetnost – znanost koja stvara stalno nove izazove u potrazi za ljudskim blagostanjem.²⁶ Zato, kako sam kaže rado ističe slogan da je za ekonomiku

²⁰ The visible hand, *The Economist* (1997) september 20th, str. 17.

²¹ D. Handerson, (1991) Nevinost i koncept – Uticaj ekonomskih ideja na politiku, Ekonomski institut Beograd, str. 88.

²² M., Fridman, (1994) *Staro vino u novim bocama*, *Ekonomika* br. 7-9, str. 59-63.

²³ Op.cit., str. 61.

²⁴ L.C. Thurow, op.cit., str. 10.

²⁵ J.K. Galbraith (1994) *Ekonomika u sledećem veku*, *Ekonomika* br. 7-9, str. 63

²⁶ Videti D. Buvač (1990) *Ekonomika sa srcem*, A. Cesarac, Zagreb, str. 212-228.

sa srcem, što znači da je za ekonomiku u kojoj tržište odlučuje o većini stvari, ali demokratija modificira njegove ekstreme.

Još oštiri u svojoj kritici tendencija u ekonomiji nastalih u poslednjih četvrt veka je nobelovac Džejms Bjukenen (James Buchanan), koji smatra da je 80-ih godina ekonomija postala "nauka" bez krajnje svrhe ili značenja. Naime, ona je sebi dozvolila da postane zarobljenik tehničkih sredstava i da zaboravi čemu ta sredstva koriste. On kaže: "Ekonomisti 80-ih su nepismeni u pogledu osnovnih principa njihove sopstvene discipline... Njihov interes leži u čisto intelektualnim osobinama modela sa kojim rade, i izgleda da njihov zanos potiče od otkrića dokaza za propozicije koje su relevantne jedino za njihov sopstveni svet fantazije."²⁷ U cilju prevazilaženja postojećih problema on se zalaže za oživljavanje tradicije Adama Smita koja proučava čovečanstvo onakvo kakvo je ono upravo, a ne kako bi mi želeli da ono bude po nekoj utopijskoj šemi. Naime, on apeluje na vraćanje političkoj ekonomiji, u kojoj su ekonomija i politička filozofija sastavni delovi iste discipline. Doprinos Smita je u tome što je razumeo zašto sistem slobodnog tržišta omogućava pojedincu da maksimira sopstvene vrednosti bez vraćanja u prvobitno stanje divlje brutalnosti. Opšti prosperitet je bio moguć samo kroz razvijanje sopstvenih interesa u okviru postavljenih pravila i sankcija. Uloga ekonomista je upravo u tome da formuliše pravila ili institucije koje će omogućiti maksimizaciju pojedinačnih vrednosti. Na tom nivou ne postoji razlika između "treba" i "jeste", između "normativne" i tzv. "naučne" ekonomije. U post-socijalističkom veku, nakon okončanja najveće ideološke debate dvadesetog veka, očekuje se da će se stvoriti uslovi za odbranu normativnih standarda umesto insistiranja na "objektivnosti". Takav povratak ugleda normativnog argumenta koji primenjuje ekonomsku analizu može da posluži i oživljavanju interesovanja za disciplinu kod ambicioznih mladih stručnjaka koje je odbila antiseptična suvoparnost nauke bez žara. Delić onog uzbuđenja koje je obeležavalo zenit i klasične političke ekonomije i rane kejnšovske makroekonomije čini se sada mogućim, zaključuje Bjukenen.²⁸

Jedna od podstruja ekonomske misli je i tzv. socio-ekonomija ili nova ekonomska misao, koja insistira na novoj ekonomskoj nauci koja bi se obraćala "celoj osobi i svim aspektima društva" uključujući elemente psihologije, sociologije i političke nauke. Ona kritikuje osnovne pretpostavke tradicionalne (neoklasične) ekonomske nauke kao što su pretpostavke o autonomiji pojedinca, bilo kao "suverenog" potrošača ili proizvođača, maksimizaciji blagostanja ili koristi kao jedinog čovekovog cilja i shvatanje pojedinca kao racionalnog bića u traganju za najefikasnijim sredstvima za

²⁷ J. M. Buchanan (1986) *Liberty, Market and State: Political Economy in the 1980s*, Harvester Press, Brighton, str. 14.

²⁸ J.M. Buchanan (1994) *Ekonomija u postsocijalističkom veku*, Ekonomika, br. 7-9, str. 58.

postizanje ciljeva. I mada ova struja okuplja znatan broj ekonomista i poznate teoretičare poput Amitai Etcioni-a (Amitai Etzioni), Amartya Sena (Amartya Sen) i Keneta Bouldinga (Kenneth Boulding), ona svakako neće ugroziti glavni tok ekonomske misli, ali može postavljati "nezgodna" pitanja i pokazati da se ekonomiji i njenom predmetu istraživanja može pristupiti i na drugačiji način.²⁹

Sva ova razmatranja ukazuju na potrebu realnog shvatanja mogućnosti i ograničenja ekonomije kao društvene nauke. Činjenica da ekonomija obuhvata samo jedan deo društvenog života, da se njen predmet istraživanja stalno menja i razvija, kao što se menja i njeno okruženje, upućuje na zaključak da se od ekonomije ne može očekivati da reši sve realne probleme društva, niti ekonomsku analizu smatrati dovoljnim uputstvom za konkretne akcije, izbor i razradu ekonomske politike. I mada "ekonomija ne predstavlja celinu života, niti je ekonomska politika čisto tehničko pitanje",³⁰ ipak se, bez njenih saznanja ne mogu razumeti, niti u granicama njenih mogućnosti, rešiti kompleksna društvena i ekonomska pitanja. U tom smislu treba shvatiti i upozorenje da ekonomsko razmišljanje, samo za sebe, ne može ponuditi rešenje ni za jedan problem, jer svi problemi podrazumevaju političke, društvene i ljudske aspekte koji se ne mogu svesti na "znanost pažljivih proračuna viškova i manjkova".³¹ Ali ekonomska analiza ukazuje na faktore koje moramo uzeti u obzir da bismo upravo razumeli probleme sveta u kojem živimo i razumeli ekonomsko ponašanje njegovih aktera. Zato, i pored kritike upućene ekonomskoj profesiji, a posebno savremenim ekonomistima, Lester Torou izjavljuje "ponosim se što me nazivaju ekonomistom". Dejvid Henderson ističe dve prednosti ekonomskog obrazovanja: prvo, spremnost i sposobnost da se razmišlja kroz relacije međuzavisnosti i sistemskih efekata, i drugo, bavljenje kvantitativnim podacima i njihovim tumačenjem.³² Upravo ekonomsko obrazovanje omogućuje ekonomistima da u ovom neizvesnom svetu, pri postojanju više alternativa, sagledaju i predvide njihovo pozitivno i negativno delovanje na određene ciljeve i grupacije. Odnosno ekonomisti bi morali da predvide bar dva koraka tamo gde bi laici mogli da govore samo o neposrednom koraku.

Kao i u prošlosti, predmet ekonomske nauke i dalje će biti pod snažnim uticajem istorijskih događaja i ekonomisti će i dalje pokušavati da daju odgovore na nova pitanja, učeći od istorije i istovremeno utičući na nju. Zato Majkl Niemira (Michael Niemira) i Filip Klajn (Philip Klein) u zaključku svoje knjige (1994) o teorijama i

²⁹ Videti: A. Lewis, P. Webley, A. Furnham (1995) *The New Economic Mind – The Social Psychology of Economic Behaviour*, Harvester Wheatsheaf.

³⁰ D. Henderson, op.cit., str. 90.

³¹ J. Robinson i J. Eatwell (1981) *Uvod u savremenu ekonomiku*, CEKADE, Zagreb, str. 309.

³² D. Henderson, op.cit., str. 90.

iskustvu privrednih ciklusa citiraju poruku Artura Bernsa, (Arthur Burns) upućenu predsedniku od strane Američkog ekonomskog udruženja 1959., koja je, i nakon više decenija, prihvatljiva i glasi: "Mi živimo u izvanredno kreativnom, ali takođe i veoma neizvesnom vremenu. Jedan od trijumfa ove generacije je progres učinjen u smanjenju privredne nestabilnosti. U godinama koje dolaze, ne postavlja se pitanje šta ćemo raditi, naša privreda će i dalje trpeti promene, mnoge koje nisu planirane niti očekivane. Ipak, pravac događaja, i domaćih i međunarodnih, zavisice takođe – i u velikoj meri – od naše sposobnosti i hrabrosti da promišljeno oblikujemo strukturu naše privrede, kako bi ojačale snage rasta uz obuzdavanje nestabilnosti."³³

Zaključak

Da bi ekonomija ispunila data očekivanja neophodna je njena otvorenost za nova iskustva i nova saznanja. Ukoliko ekonomisti ne modifikuju svoje analize u svetlu novih teorija i činjenica, "polje će biti pusto", upozorava Dornbuš.³⁴ Svaki dogmatizam osiromašuje i saznavno i materijalno. Zato tzv. strategija teorija-mix (theory mix), strategija koja koristi različite elemente pojedinih teorija u zavisnosti od problema i postavljenog pitanja, stiže sve veći broj pristalica. Danas mnogi poznati ekonomski teoretičari sebe ne doživljavaju kao isključivo predstavnike pojedinih teorijskih pravaca, već naprotiv, otvoreno govore o sebi kao eklekticima.³⁵ Pol Samuelson uz preporuke ekonomistima da budu eklektici kaže: "Uvek sam nastojao da se ne vežem uz teorije. Privrženi morate biti činjenicama koje se menjaju. Teorije su neka vrsta ljubavne avanture. Nemojte voleti teorije, desit će vam se da izađu iz mode – a vi ćete ostati dinosaurus".³⁶

Kojoj teoriji i kojim vidovima ekonomske politike će se dati prednost, zavisi od stanja privrede i načina njenog funkcionisanja, a ne od uverenja a priori. Sigurno da u privredi sa jako ograničenom konkurencijom zadovoljavajući rezultati se ne mogu očekivati od teorijskog modela potpune konkurentnosti, kao što teorija koja tretira nezaposlenost kao primarni problem nije adekvatna za rešavanje problema

³³ M.P. Niemira, P.A. Klein (1994) *Forecasting Financial and Economic Cycles*, John Wiley and sons, Inc., str. 452.

³⁴ R. Dornbusch, S. Fischer, op.cit., str. 667.

³⁵ Beg, Dornbuš i Fišer u zaključku o pojedinim teorijskim pravcima i na njima zasnovanim preporukama ekonomske politike izjavljuju da svoje mesto vide među eklektičkim kejnzijancima. Op.cit., str. 570.

³⁶ D. Buvač, op.cit., str. 228.

inflacije. Složenost savremenih odnosa i institucija u privredi, njihova raznovrsnost i isprepletanost, zahteva sintezu više različitih teorija, ukoliko se želi zadržati veza sa stvarnošću. Ona je posebno potrebna u prevazilaženju večite dileme vezane za intervencionizam – pro i contra – jer vezati odgovor samo na osnovu jednog teorijskog viđenja kao univerzalnog je danas praktično ne održivo. Kontroverze vezane za upravljanje tražnjom ili ponudom pokazuju se isuviše isključive jer opredeljenje u praksi zavisi pre svega od njihove efikasnosti u datoj situaciji. Zato se sve češće govori i o politici mix (policy mix).

Kontroverze između pojedinih škola su ne samo poželjne, jer podsticajno deluju na dalji razvoj same ekonomije kao naučne discipline, već i nužne imajući u vidu specifičnost predmeta njenog istraživanja i njenog prilagođavanja realnom životu. To je i jedini način da se ispuni zahtev o saglasnosti teorije sa stvarnošću.

Nužnost uvažavanja novih saznanja, posebno u shvatanju monetarnog faktora i agregatne ponude, značaja racionalnih očekivanja u funkcionisanju privrede i njenih subjekata, uloge tržišta rada i povezivanja makroekonomije sa mikroekonomskom osnovom, u cilju razumevanja i rešavanja savremenih problema, nameće potrebu poznavanja pojedinih teorijskih pravaca koji čine savremenu ekonomsku misao.

Literatura

- [1] Beand, M., Dostaler, G., (1995) *Economic Thought since Keynes*, Routledge, London
- [2] Begg, D., Fisher, S., Dornguseh, R. (1994) *Economics*, The McGraw-Hill Companies
- [3] Buchanan, J.M., (1986) *Liberty, Market and State: Political Economy in the 1980*, Harvester Press, Brighton.
- [4] Buchanan, J.M. (1986) *Ekonomija u postsocijalističkom veku*, Ekonomika, br. 7-9.
- [5] Buvač, D. (1990) *Ekonomika sa srcem*, A. Cesarac, Zagreb.
- [6] Chrystal, K.A., Price, S. (1994) *Controversies in Macroeconomics*, Harvester Wheatsheaf.
- [7] Dornbusch, R., Fischer, S. (1987) *Makroekonomics*, McGraw-Hill.
- [8] Drucker, P.F. (1995) *Postkapitalističko društvo*, Grmeč – Privredni pregled, Beograd.
- [9] Friedman, M. (1994) *Staro vino u novim bocama*, Ekonomika, br. 7-9.

- [10] Galbraith, J.K. (1994) *Ekonomika u sledećem veku*, Ekonomika, br. 7-9.
- [11] Handerson, D. (1991) *Nevinost i koncept – Uticaj ekonomskih ideja na politiku*, Ekonomski institut, Beograd
- [12] Holland, S. (1987) *Global Economy*, Weidenfeld and Nicolson, London.
- [13] Holub, H.W. (1990) *Usponi i padovi ekonomske nauke*, Ekonomska politika, br. 1973.
- [14] Keynes, J.M. (1956) *Opšta teorija zaposlenosti, kamate i novca*, Kultura, Beograd.
- [15] Keynes, J.M. (1987) *Ekonomski eseji*, CECOS, Novi Sad.
- [16] Leslie, D. (1993) *Advanced Macroeconomics*, McGraw-Hill.
- [17] Lewis, A., Webley, P., Furnhom, A. (1995) *The New Economic Mind*, Harvester Wheatsheaf.
- [18] Mankiw, G., Romer, D. (1991) *New Keynesian Economic*, Cambridge MASS.
- [19] Marglin, S., Schor, J. (1989) *The Golden Age of Capitalism: Reinterpreting the Postwar Experience*, Oxford: Clarendon Press.
- [20] Niemira, M.P., Klein, P.A. (1994) *Forecasting Financial and Economic Cycles*, John Wiley and sons, Inc.
- [21] Nordhaus, W.D. (1986) *Macroconfusion: The Dilemmas of Economic Policy*, Hrestomatija građanske ekonomske teorije, sv. 1. MCSK Srbije, Beograd.
- [22] Robinson, J., Eatwell, J. (1981) *Uvod u savremenu ekonomiju*, CEKADE, Zagreb.
- [23] Snowdon, B., Vanc, H.R. (1997) *The development of modern macroeconomics*, Rotledge, London and New York.
- [24] Stewart, M. (1993) *Keynes in the 1990s a return to economic sanity*, Penguin Books.
- [25] *The puzzling foilure of economics*, The Economist, (1997) august 23th.
- [26] *The visible hand*, The Economist (1997), september 20th.
- [27] Thurow, L.C. (1987) *Opasni tokovi razvoja ekonomske teorije*, CEKADE, Zagreb.
- [28] *Trade and Development Report* (1995), UN.